

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΥ
ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1821 (1).

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΥΔΩΝΙΩΝ

Οἱ κάτοικοι τῆς ἐν Αἰολίδι πόλεως τῶν Κυδωνιῶν, οἵτινες διὰ συνετοῦ συστήματος αὐτοδιοικήσεως, τῆς συγκομιδῆς πλουσίων προϊόντων καὶ τῆς εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν ἐπιδόσεως εἶχον φθάσει πρὸ τῆς Ἑπαναστάσεως εἰς μεγίστην περιωπὴν, μὴ περιορισθέντες εἰς μόνην τὴν ἀπόλαυσιν ὕλικῆς εὐημερίας κατέβαλον πᾶσαν φροντίδα καὶ περὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπλάσεως τῆς ἐαυτῶν κοινότητος. Ὅθεν ἐκτὸς τῆς ἐλληνικῆς σχολῆς τῆς προϋπαρχούσης καὶ ὑπὸ τοῦ ἱερέως Οἰκονόμου συσταθείσης, ἰδρύθη καὶ τὸ περιώνυμον γυμνάσιόν των, οὗτινος πρόστακτο Γρηγόριος ὁ Σαράφης καὶ ἐν ᾧ ἐδιδάσκετο ὑπὸ Εὐστρατίου Πέτρου, Βενιάμιν Λεσβίου, Θεοφίλου Καίρου καὶ Γρηγορίου Τζαβερῆ Συρκίου ἐκτὸς τῆς γραμματολογίας ἡ φυσικὴ, λογικὴ, ῥητορικὴ, φιλοσοφία καὶ τὰ μαθηματικά. Τοῦ δὲ γυμνασίου τούτου οἱ καθηγηταὶ καὶ τινες τῶν φιλοκάλων καὶ πλουσίων ἐμπόρων, ἐπιθυμοῦντες πρὸς τελεσφορωτέραν θεραπείαν τῶν Μουσῶν νὰ κοσμήσωσι τὴν πόλιν καὶ διὰ τυπογραφείου, ἐξέφρασαν πρὸς τὸν Ἀμβρόσιον Φαρμῖνον Διδότον, τῷ 1817, ὅτε ὁ φιλέλλην οὗτος ἐπεσκέφθη τὰς Κυδωνίας, τὴν ἐπιθυμίαν τῆς τοῦ τυπογραφείου συστάσεως καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν νὰ διδάξῃ τὴν τυπογραφικὴν τέχνην εἰς ἓνα τῶν νέων μαθητῶν τοῦ γυμνασίου. Ἐξελέχθη δὲ ἵνα μεταβῇ εἰς Παρίσιους ὁ ἐξάριετος νέος Κωνσταντῖνος Τόμπρας, ὅστις ἀπεφασίσθη νὰ ἀναχωρήσῃ ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκ Κυδωνιῶν ἀναχώρησιν τοῦ Διδότου, ὅπως φθάσῃ εἰς τὸ τούτου κατὰστημα καθ' ὃν χρόνον ἔμελλε νὰ ἐπανέλθῃ καὶ ὁ ῥηθεὶς ἐκ τῆς περιοδείας του². Ὁ νέος Τόμπρας, μετὰ προθυμίας διδασκόμενος ἐν τῷ ἐργοστασίῳ τοῦ Διδότου καὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐπιδοθείς, ἐξέμαθε ταχέως τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς τυπογραφικῆς τέχνης, εὐδοκιμήσας εἰς τε τὴν κατασκευὴν τῶν μητρῶν, τὴν χύσιν τῶν στοιχείων, τὴν σύνθεσιν καὶ

¹ Βλ. περὶ τῶν προηγουμένων τυπογραφείων Χρυσολλίδος φυλλ. 60, 61, 80, 94, 95 καὶ Πανδώρας Τόμ. ΙΗ', σελ. 305 καὶ Τόμ. ΙΘ', σελ. 154.

² A. F. Didot, Voyage dans le Levant, σελ. 388-389 καὶ ἐν τῇ Encyclopedie moderne. Paris ἔκδ. τοῦ 1853 ἄρθρ. Typographie, Τόμ. XXVI, σελ. 707.

τὴν τύπωσιν. Ὡς δοκίμιον δὲ τῆς περὶ τὴν τέχνην ἱκανότητος αὐτοῦ ἐξετύπωσεν ἐν Παριείοις ἐν τῷ Διδοτείῳ τυπογραφείῳ τὸ ἐξῆς φυλλάδιον·

Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Χ. Ἐμμανουὴλ Σαλτέλη, συντεθείσα μὲν παρὰ Γ. Κωάκη (sic) Τυπάλλδου, ἱατροῦ ἐκ τῆς Σχολῆς τῶν Παριείων, μέλους τῆς βασιλικῆς καὶ ἀκαδημαϊκῆς ἐταιρείας τῶν ἐπιστημῶν κτλ. κτλ. Τυπωθεῖσα δὲ παρὰ Κωνσταντίνου Τόμπρα Κυδωνιέως. Ἐξεδόθη ἐν Παριείοις, ἐν ἔτει 1818, κατὰ μῆνα Ἰούλιον. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τυπογραφίᾳ τοῦ κυρίου Ἀμβροσίου Φερμίνου Διδότου.—Εἰς 12ον σελ. 71.

Τῆς ἐπιστολῆς δὲ ταύτης τοῦ Τυπάλλδου προέταξε καὶ ὁ Τόμπρας σύντομον ἐπιστολὴν ἣν παρατιθέμεθα ἐνταῦθα·

Φίλε Χ. Ἐμμανουήλ

Ἐπιθυμῶν νὰ γνωρίσῃς τὰς προόδους μου, μοὶ παρήγγειλες νὰ σοὶ στείλω ἐν ἰδιωχείῳ μου τυπωθὲν δοκίμιον. Ὅτε ἡσθάνθην τὸν ἑαυτὸν μου, τρόπον τινὰ, ἱκανὸν, εὐρέθην εἰς ἀμνηχανίαν περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ δὲ τοῦ Γ. Κλεοβούλου περὶ τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς Μεθόδου ὑποσχεθὲν σοι, περίεργον μὲν καὶ ὠφέλιμον, ἀλλὰ διὰ τὴν ἔκτασιν, ἀπεφασίσθη διὰ ξεχωριστὴν διδασκτικὴν πραγματείαν. Κατ' εὐτυχίαν ὁμοῦ τότε, ὁ ποτὲ συμμαθητὴς μας καὶ φίλος, ὁ ἱατρὸς Τυπάλλδος μοὶ ἐνεχείρισε μίαν χειρόγραφον ἐπιστολὴν διὰ σέ, ἀποκρινομένην εἰς τινὰς ἐρωτήσεις τῆς ἰδικῆς σου. Ὁμολογῶ, ὅτι μοὶ ἐφάνη διὰ πολλοὺς λόγους ἀξία τύπου· ἔχει μόνον διότι εἶδον βάσεις ὀγιοῦς φιλοσοφίας, ἀλλὰ διότι τὰ πάντα ἀπέβλεπον εἰς τὴν κοινωφελῆ καὶ μετρίῳ φρονά μας Σχολήν. Ὅθεν ἀφοῦ κατέπεισα τὸν συγγραφεὰ νὰ προσθέσῃ ὀλίγα τινὰ, τυπώσας αὐτὴν, σοὶ τὴν στέλλω, διὰ νὰ εὐχαριστήσῃς σὲ καὶ τοὺς φίλους μας. Ἐρρώσο.

Ὁ φίλος σου

Κωνσταντῖνος Τόμπρας.

Ἐν σελίδι 51 τῆς ῥηθείσης ἐπιστολῆς λέγεται ὑπὸ τοῦ Τυπάλλδου ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ Σαλτέλης πρῶτος καὶ μόνος φέρει τὴν τυπογραφίαν εἰς τὴν πατρίδα. Ἐν σημειώσει δὲ προστίθεται ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ἐξῆς· «Δὲν εὐρίσκω ἀξιώτερον ἔπαινον διὰ τὴν ἀρετὴν σου. Ἡ τοιαύτη πράξις δεικνύει πόσον ὠφελήθης ἀπὸ τὴν σοφίαν τῶν διδασκάλων τῶν Κυδωνιῶν. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ τυπογράφου φανερόναι νοῦν καὶ κρίσιν ὀρθήν. Δὲν πρέπει ὁμοῦ νὰ λησμονήσωμεν τὴν εὐγενῆ καὶ φιλέλληνα προθυμίαν τοῦ κυρίου Ἀμβροσίου Φερμίνου Διδότου, ὅστις τὸν διδάσκει ἐλευθερίως, διὰ μόνην τὴν ἀγάπην τῆς Ἑλλάδος, τὰ διάφορα εἶδη τῆς τυπογραφικῆς τέχνης. Ὅταν τις ὠφελῇ μίαν πόλιν, ὑποχρεοῖ ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ οἱ Ἕλληνες ὅλοι εἶναι εὐγνώμονες». Ἐκ τούτου δὲ ὅτι ὁ Τόμπρας ἀπευθύνει τὸ τυπογραφικὸν δοκίμιόν του πρὸς τὸν Σαλτέλην, ὅπως οὗτος γνωρίσῃ τὰς προόδους του, καὶ ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Τυπάλλδου ὅτι αὐτὸς πρῶτος καὶ μόνος φέρει τὴν τυπογραφίαν εἰς τὴν πατρίδα, τεκμαιρόμεθα ὅτι διὰ μόντης τῆς γενναίας συνδρομῆς τοῦ φιλοπάτριδος Σαλτέλη διετηρεῖτο καὶ ὁ Τόμπρας ἐν Παριείοις καὶ ὅτι διὰ δαπάνης αὐτοῦ ἐκομίσθη ἡ τυπογραφία εἰς Κυδωνίαν.

Ὁ Τόμπρας διατρίψας ἐν Παριείοις δύο ἔτη ἐπανῆλθεν οἰκαδὲ περὶ τὸν

Ο ΑΠΕΞΗΡΑΜΕΝΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ *

ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΔΜΟΝΔΟΥ ΑΜΠΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

*"Ενθα θύουσι τὸν μόσχον τὸν αἰτεντὸν ἵνα παρηγυρίσῃ τὴν ἐπάροδον
φρονίμου υἱοῦ.*

Τῇ 18 Μαΐου 1859 ὁ κ. Ρενάλτος πρῶτον μὲν καθηγητὴς τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας, νῦν δὲ κτηματίας ἐν Φονταίνεβλῶ καὶ δημοτικὸς σύμβουλος τῆς χαριέσσου καὶ τῆς πολίχνης, ἐκόμισεν εἰς τὸ ταχυδρομεῖον μόνος τῶν τῆν ἐπιστολὴν ταύτην.

«Πρὸς τὸν Κύριον Λέοντα Ρενάλτον πολιτικὸν μηχανικὸν
εἰς Βερολίνον. Πρωσία.

Ἄγαπητόν μοι τέκνον.

«Αἱ καλὰ εἰδήσεις τὰς ὁποίας μᾶς ἔστειλες ἐκ Πετροπόλεως μᾶς ἐνέπλησαν χαρῆς μεγάλης· ἡ καυμένη ἡ μήτηρ σου ἦτο ἀσθενὴς ἀπὸ τὸν χειμῶνα, ἀλλὰ δὲν σοὶ τοῦ ἔγραψα φοβούμενος μὴ ἀνησυχήσῃς αὐτοῦ μακράν. Ἀλλὰ καὶ ἐγὼ ἤμην ὀλίγον ἀδύνατος. Ὑπῆρχε καὶ μία ἀκόμη ψυχὴ (εὐρέ, ἂν ἤμπορῃς, τὸ ὄνομά της), ἡ ὁποία ἐτήκετο διότι δὲν σ' ἔβλεπε. Ἀλλὰ θάρσει, Λέον μου, διότι ἀφ' αὐτοῦ ὠρίσθη σχεδὸν ἡ ἡμέρα τῆς ἐπανόδου σου ὁλονὲν ἀναγεννώμεθα. Ἀρχίζομεν νὰ πιστεύομεν ὅτι τὰ μεταλλεῖα τῶν Οὐραλίων δὲν θὰ φάγουν ἐκείνον τοῦ ὁποίου ἀγαπητότερον ἄλλον δὲν ἔχομεν ἐν τῷ κόσμῳ. Δεδοξασμένον τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, ἀφ' οὗ τὴν παρουσίαν τὴν ὁποίαν ἀπέκτισες ἐντίμως καὶ ταχέως δὲν τὴν ἐπλήρωσες διὰ τῆς ζωῆς σου, οὔτε διὰ τῆς υἱότητος σου, ἂν ἀληθεύῃ ὅτι ἐπάχυνες εἰς τὴν ἔρημον, ὡς μᾶς βεβαίως. Θάξωθώμεν λοιπὸν πρὶν ἀποθάνωμεν νὰ ἐναγκαλισθώμεν τὸν υἱὸν μας! Τόσον χειρότερα διὰ σὲ εἰὰν δὲν ἐτελείωσες αὐτοῦ κάτω ὅλας σου τὰς ὑποθέσεις· διότι εἴμεθα τρεῖς οἱ ὁποιοὶ ὠμώσαμεν ὅτι δὲν θὰ ἐπιστρέψῃς πλέον αὐτοῦ. Καὶ δὲν θὰ δυσκολευθῇς νὰ μας ὑπακούσῃς, διότι θὰ εἶσαι ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν εὐτυχής. Ταύτην τοῦλάχιστον τὴν γνώμην ἔχει ἡ Κλημεντίνα . . . ἐλησμόνησα ὅτι ὑπεσχέθην νὰ μὴ εἴπω τὸ ὄνομά της! Ὁ κύριος Βοννιδέτος ὁ ἐξαιρετικὸς γείτων μας ἐφρόντισεν ἔχει μόνον νὰ τοποθετήσῃ ἐπωφελῶς τὰ κεφάλαιά σου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀνέσεώς του συνέταξε συγκινητικώτατον ἔγγραφο, τὸ ὁποῖον μόνον τὴν ὑπογραφήν σου περιμένει. Καὶ ὁ ἀξιάλογος δῆμαρχός

* Οὕτως ἐνομίσσαμεν καλὸν νὰ μεταγράψωμεν ἐλληνιστὶ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς εὐφραστάτης καὶ τῆς μυθιστορίας τοῦ γνωστοῦ Edmond About ἔχουσαν οὕτως: L'homme à l'oreille cassée.

7. Εἰδήσεις. Περί τῶν ὑγιεινῶν καταπολέων τοῦ ἱατροῦ Φράγκ. Ἐν δὲ τῷ τέλει *1820. Ἐν τῷ τυπογραφείῳ τῆς τῶν Κυδωνιῶν Σχολῆς, παρὰ Κ. Τ. Κ.· Εἰς 8ον σελ. 16.

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι ὅσα ἡδυνήθην ν' ἀνέυρω βιβλία τυπωθέντα ἐν τῷ τυπογραφείῳ τῶν Κυδωνιῶν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐξετυπώθησαν καὶ ἄλλα διαφυγόντα τὰς ἐρεῦναις μου. Ὁ Τόμπρας εἶχε συνεργάτην καὶ τὸν γνωστὸν ἐν Ἀθήναις ἀριστον τεχνίτην Κωνσταντῖνον Δημίδην, εἶχε δὲ καὶ δύο παῖδας μαθητευομένους, τὸν ἀνεψιὸν του, Ἰωάννην Τόμπραν, καὶ τὸν Ἀναστάσιον Νικολαΐδην, τὸν μετὰ ταῦτα ἐργοστασιάρχην τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ τυπογραφείου. Καλῶς δὲ κατηρτισμένον τὸ τυπογραφεῖον τοῦτο, ὃν ἐξηκολούθει ἐργαζόμενον, πολλὰ βεβαίως καὶ ὠφέλιμα βιβλία ἤθελεν ἐκδῶσαι ἐκ τῶν πιεστηρίων αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὴν δυστυχῶς ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν τῶν Κυδωνιῶν τῇ 3 Ἰουνίου 1821 συγκρατεστρέφη καὶ αὐτὸ καίτοι παντὶ σθένει προσεπύθησεν ὁ Τόμπρας νὰ τὸ διασώσῃ. Ὁ Τόμπρας μετὰ τῶν διαφυγόντων τὴν πανωλεθρίαν Κυδωνιέων καὶ Μοσχονησιέων διεσώθη εἰς Ψαρὰ ὅπου εὑρε καὶ τὸν παῖδα Νικολαΐδην. Τῇ δὲ 8 Ἰουνίου ἔφθασεν εἰς Ὑδραν ἐκ Τεργέστης ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ὅστις διεκρίνωσε πρὸς τὸν νεώτερον Ἰακωβάκην Τομπάζην ὅτι σὺν τοῖς ἄλλοις ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τυπογραφεῖον. Πρώτα δὲ αὐτὸν ἔν ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθῇ τις εἰδήριων τῆς τέχνης εἰς ὃν ν' ἀναθέσῃ τὴν διεύθυνσιν· ὁ δὲ Τομπάζης εἰξέερον ὅτι ὁ Τόμπρας εὑρίσκετο εἰς Ψαρὰ ἀπέστειλε πλοῖον καὶ παρέλαβεν αὐτὸν μετὰ τοῦ βοηθοῦ του. Ἀφικθεὶς δὲ ὁ Τόμπρας εἰς Ὑδραν, εἶτα μετέβη εἰς Καλάμους καὶ συνέστησεν ἐν τῇ πόλει τούτῃ ἐντὸς τινος τζαμίου τὸ τυπογραφεῖον ὑπερ ὠνομάσθη Ἐθνικόν. Ἐν αὐτῷ δὲ μετετυπώθησαν τῇ 30 Ἰουλίου οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου πρότερον ἐν Ἰακίῳ ἐκδοθέντες Στρατιωτικοὶ Νόμοι. Ἐν τῷ τυπογραφείῳ τούτῳ τῷ πρώτῳ συσταθέντι ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ Ἑλλάδι ἐτυπεύοντο αἱ προκηρύξεις καὶ τὰ διάφορα ἔγγραφα τῆς διοικήσεως, ἐν αὐτῷ δ' ἐξετυπώθησαν καὶ ἐν ἧ δύο φύλλα τῆς πρώτης ἐντύπου ἐλληνικῆς ἐφημερίδος Σάλλπιγξ Ἑλληνική, τῆς ὑπὸ Θεοκλήτου Φαρμακίδου συντασσομένης. Διεκόπη δὲ ἡ ἐκδοσις τῆς ἐφημερίδος διότι ὁ Φαρμακίδης δὲν ἐνέδωκεν εἰς τὸ δεσποτικὸν μέτρον τῆς προεξετάσεως, εἰς ὃ ἤθελε νὰ τὸν ὑποβάλλῃ ὁ Ὑψηλάντης. Τὸ πρῶτον φύλλον τῆς ἐφημερίδος ταύτης σώζεται εὐτυχῶς ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς, εἶναι δὲ μικροῦ σχήματος 4ου. Ἡ πρώτη σελὶς εἶναι τετυπωμένη ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς προμετώπιον βιβλίου, φέρει δὲ τὴν δε τὴν ἐπιγραφὴν «Σάλλπιγξ Ἑλληνική. Περίοδος Α'. Ἐν Καλαμάτῃ, ἔτει α' τῆς ἐλευθερίας (χωκα)». Ἐν τῇ ὀπισθεν δὲ τῆς προμετωπίδος σελίδι ὑπάρχει ἡ ἀνακήρυξις περὶ ἐκδόσεως τῆς ἐφημερίδος καὶ ἐν τῇ τρίτῃ σελίδι ἀρχεται ἡ ἐφημερίς, ἥτις ἐν κεφαλίδι ἔχει τετράγωνον ἐπιμήκη ξυλογραφίαν, ἐν ἧ παρίσταται ἄγγελος ἐπὶ νεφελῶν ἰσχύμενος καὶ σαλπίζων, καὶ τὴν ἐπιγραφὴν «Σάλλπιγξ Ἑλληνική. Ἔτος α', Αὐγούστου 1υ.

Ὁ δ' ἐν Κυδωνίαις συνεργάτης τοῦ Τόμπρα Δημίδης, προσκληθεὶς ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας Ψαρῶν, εἶχε μεταβῆ ἑκεῖ πανοικεῖ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς καταστροφῆς τῶν Κυδωνιῶν καὶ καταταχθεὶς εἰς τὸ πολεμικὸν ναυτικὸν ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ἀποστόλην εἰργάζετο μετὰ τοῦ πατρὸς του καὶ δύο ἀδελφῶν εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῶν ὀπλῶν. Τῷ δὲ 1822 κατώρθωσεν ἐκ τοῦ μηδενὸς νὰ κατάρτισῃ μικρὸν τυπογραφεῖον ἐν ᾧ ἐτυποῦντο τὰ διπλώματα τῶν καταδρομικῶν πλοίων, ἄλλα μικρὰ ἔγγραφα καὶ αἱ προσκλήσεις τῆς στρατολογίας τῶν στρατιωτῶν ¹.

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΧΙΟΥ

Πρὸς τὴν τῶν Κυδωνιέων φιλοκαλίαν ἀνθραμιλλώμενοι καὶ οἱ φιλότιμοι ἐπίτροποι τῆς Σχολῆς τῆς Χίου ἀπεφάσισαν νὰ συστήσωσι καὶ αὐτοὶ τυπογραφίαν εἰς τὸ ἀξιόλογον αὐτῶν γυμνάσιον. Οἱ δὲ χαρακτῆρες, τὰ πισστήρια καὶ τὰ λοιπὰ ἐργαλεῖα ἠγοράσθησαν ἐκ τῶν καταστημάτων τοῦ Διδότου, ὡς διευθυντῆς δὲ τῆς τυπογραφίας προσεκλήθη ὁ ἐκ Φραγκφούρτης διακεκριμένος τυπογράφος Βαυρόφφερος (Bayrthoffer). Ὁ Ἀόγιος Ἑρμῆς ἀνήγγειλε τῇ 15 Ἀπριλίου 1819 πανηγυρικῶς καὶ μετὰ πολλοῦ ἐνθουσιασμοῦ τὴν ἰδρυσιν τοῦ τυπογραφείου ἐν Χίῳ ². Ἀλλ' ἐνῷ δικαίως ἐπιδραψιλεύονται πλεῖστοι ἔπαινοι πρὸς τοὺς Χίους, οὐδὲ μναίᾳ γίνεται περὶ τῶν Κυδωνιέων, οἵτινες προηγήθησαν εἰς τὸ ἐθνωφελές ἔργον τῆς συστάσεως τυπογραφείου ἐν τῇ πόλει αὐτῶν. Μηδὲ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ ἐκδότης τοῦ *Λογίου* Ἑρμοῦ Κοκκινάκης ἠγνόει τὴν ἐν Κυδωνίαις σύστασιν τοῦ τυπογραφείου, διότι ὁ ἀοίδιμος Κορραῆς ἐπιστέλλων πρὸς αὐτὸν τῇ 13 Μαρτίου ἔγραφε τάδε· «Τὸν κύριον Γλαρράκην ἄσπασε ἐκ μέρους μου· εἶπέ με ἂν ἐκίνησε, ἢ πότε μελετᾷ νὰ κινήσῃ πρὸς τὴν πατρίδα, πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκίνησαν ἤδη ἀπὸ Μασσαλίας καὶ οἱ τυπογραφικοὶ χαρακτῆρες τὴν 14 Φεβρουαρίου, ὡς μὲ γράφει ἐκεῖθεν ὁ Ἀργέντης. Ὁ δὲ τυπογράφος ἐκίνησεν αὐτόθεν; Ἦτο κελὸν νὰ γρηγορεύσῃτε εἰς τὴν ἀποστολὴν ὅλων τῶν χρειωδῶν καὶ νὰ γνωστοποιηθῇ καὶ, ὅτι πρὸ τῶν Κυδωνιατῶν ἔλαβον οἱ Χῖοι τυπογραφίαν. Ὁ Κυδωνιάτης τυπογράφος, ἀνὴρ φρόνιμος καὶ ζηλωτῆς τῆς δόξης τῆς πατρίδος του κινεῖ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐρχομένου μηνός, πρὸς τὰς Κυδωνίας, ὅστις ἔμαθε ὅχι μόνον νὰ τυπώῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ χύῃ χαρακτῆρας τύπων. Δὲν τοὺς φθονῶ· εἰ, ἐναντίας τοῦ ἐβλογῶ καὶ τοὺς μακαρίζω. Λυποῦμαι ὅμως ὅτι εἰς τοῦτο τὸ γένος τοῦ σταδίου παρέτρεξαν τοὺς Χίους, οἱ ὅποιοι ἔπρεπε νὰ ᾔναι οἱ πρῶτοι κατὰ πάντα».

¹ Βλ. Φιλήμονος ἔρθρον ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ὁ Χρόνος» τῇ ἐν Ναυπλίῳ ἐκδομένῃ τῇ 1833, ἀρ. 1, καὶ ἐν Δοκιμίῳ ἱστορικῷ περὶ τῆς ἑλλην. ἐπαναστάσεως. Τόμ. Δ', σελ. 75. — Νικοδήμου, ἐπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν. Τόμ. Α', σελ. 400. — Δημ. Εἰρηνίδου, Ὀμιλία περὶ Ἰωάννου Γουτεμβέργιου κτλ. Ἐν Ἀθήναις, 1876, σελ. 76 κ. ε.

² Ἀόγιος Ἑρμῆς, 1819 σελ. 270.

Ἐν ἐτέρᾳ ἐπιστολῇ τῇ 2 Ἀπριλίου 1819 γράφει ὁ Κοραΐς πρὸς τὸν αὐτὸν Κοκκινάκη τὰ ἑξῆς: «Ἀγαθὴ τύχη! Καλὸν ὅτι ἀποδήμησε πρὸς ἐκεῖ νους καὶ ὁ τυπογράφος. Καλὸν ὅτι μέλλεις νὰ κηρύξης τὴν τυπογραφίαν τῆς πατρίδος. Εἰπέ τοὺς Ἐπιτρόπους νὰ γράψωσι πρὸς τοὺς ἐκεῖ, νὰ τυπώσωσι χωρὶς ἀναβολὴν μικρὸν τι ὅ,τι καὶ ἂν ᾖ μέρος ἢ τεμάχιον συγγραφέως τινὸς χρήσιμον εἰς τὸ γυμνάσιον. Τοῦτο δύναται μὲ μεγάλην εὐκολίαν νὰ κατορθώτῃ ὁ Βαρδολάχος. Τοῦτο σὲ λέγω, διότι πρὸς τὸ τέλος τοῦ παρόντος μηνὸς ἀναχωρεῖ ἐδόθηεν καὶ ὁ Γραμμὸς τυπογράφος τῶν Κυδωνιῶν, ὠπλισμένος μὲ χαρακτῆρας, καὶ τὸ εὐτυχέστερον μὲ τὴν τέχνην ὅχι μόνον νὰ τοὺς συνθέτῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ τοὺς ἐξαναχύνῃ, ὅταν τριφθῶσι. Πάλιν τὸ λέγω, δὲν τοὺς φθονῶ, ἐξεναντίας τοὺς ἐπαινῶ καὶ τοὺς μακχρίζω διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοιοῦτου κελοῦ. Ἀλλὰ τὸ λυποῦμαι ὥς μέγα δυστύχημα, νὰ ἐκδώσῃ τι τυπωμένον αἱ Κυδωνίαι πρὶν τῆς Χίου¹. Ἐκ τούτων λοιπὸν πρόκειται νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Κοκκινάκης ἐξ ἀντιζηλίας καὶ δι' ὑπερβολὴν ἀγάπης πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα Χίου ἐτήρησεν ἐκ προθέσεως σιγὴν ἵνα μὴ ἀποδώσῃ τὸν δίκαιον ἔπαινον καὶ πρὸς τοὺς Κυδωνίαις.

Ἀλλ' ἂν καὶ ἐτησθήτῃ σιγὴ περὶ τῆς συστάσεως τῆς τυπογραφίας τῶν Κυδωνιῶν, παταγωδῶς δὲ ἀνηγγέλθη ἡ τῆς Χίου καὶ μεθ' ὅλην τὴν λύπην ἣν ᾔσθάνετο ὁ Κοραΐς θεωρῶν ὡς μέγα δυστύχημα ἂν ἐξεδίδοτό τι ἐν Κυδωνίαις πρὸ τῆς Χίου, ὁ αὐτὸς πάλιν ὁμολογεῖ ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κοκκινάκην τῆς 6 Ὀκτωβρίου 1820 ὅτι «Πρώτη μικρὰ πόλις αἱ Κυδωνίαις ἀπέκτησε τεχνίτην τυπογραφικῶν χαρακτῆρων "Ἑλληνα" πρώτη ἔστειλεν ἄλλον αὐτῆς πολίτην νὰ διδασχθῇ τὴν κατασκευὴν τοῦ χαρτίου. Εἶγε, Κυδωνιάτκι! Μὴν ἀποκάμῃτε πλουτίζοντες τὴν πατρίδα σας μὲ πλοῦτον καὶ γνώσεως καὶ χρημάτων. Ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει²».

Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ ταύτῃ τῆς Χίου, ἥτις εἶναι ἐνδεκάτη καὶ τελευταία τῶν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἰδρυθεισῶν ἐλληνικῶν τυπογραφιῶν, ἐνεκα τῆς βραχείας ὑπάρξεως αὐτῆς ὀλίγιστα βιβλία ἐξετυπώθησαν, ὧν καταγράφομεν ἐνταῦθα τὰ ἡμῖν γνωστά:

1. Ὀμιλία εἰς τὴν ἀνοιξὴν τῆς ἐν Χίῳ δημοσίου Σχολῆς τὴν 4 Σεπτεμβρίου 1819 παρὰ Νεοφύτου Βάρδα. Ἐν Χίῳ. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς Σχολῆς παρὰ Ι. Δ. Βαυροφερίου τυπογράφου.—Εἰς 8ον σελ. 8.

2. Ὀμιλία εἰς τὴν δημόσιον ἐξέτασιν τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς τῆς Χίου τὴν 7 Ἰανουαρίου 1820, παρὰ Νεοφύτου Βάρδα. Ἐν Χίῳ. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς Σχολῆς παρὰ Ι. Δ. Γ. Βαυροφερίου τυπογράφου.—Εἰς 8ον σελ. 8.

3. Τὸ τέλος τοῦ χρόνου. Ἐπιτομὴ τῶν λόγων τοῦ Δ. Ἰσαὰκ Οὐαττις. Πρῶτον μὲν τυπωθὲν ἐν τῇ Πατριαρχικῇ τυπογραφίᾳ, νῦν δὲ ἐν τῇ τῆς Χίου. 1820.—Εἰς 8ον σελ. 40.

1 Βλ. Ὑμῖνας, ἀρ. 306 καὶ 307.

2 Ἀόγειος, Ἑρμῆς, 1820, σελ. 651.

4. Ἀρχαιολογία τῆς Χίου. Λόγος ἐκφωνηθεὶς εἰς τὰς δημοσίας ἐξετάσεις ὑπὸ Γεωργίου Χρυστοφίδου Μακεδόνα μαθητοῦ τῆς Σχολῆς. Ἐν Χίῳ. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς Σχολῆς παρὰ Γ. Βαῦροφύρου τυπογράφου. 1820.

Ὁ Διδότης ἀναφέρει ὅτι ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς Χίου ἐτυπώθη καὶ ἡ γραμματικὴ τοῦ Βάμβα, ἀλλ' οὐδέποτε εἶδον τὸ βιβλίον. Ἡ τυπογραφία μετὰ τὴν ἐκρηξὴν τῆς ἐπαναστάσεως πιθανῶς δὲν εἰργάζετο ἕνεκα τῆς εἰκτρῆς καταστάσεως εἰς ἣν εἶχον περιέλθει τὰ πράγματα ἐν Χίῳ* ἀγνοοῦμεν δὲ καὶ ἐν αὐτῇ ὁλῶς ὑπῆρχε μέχρι τῆς 30 Μαρτίου 1822, ὅτε ἡ μὲν εὐκνδρος καὶ λαμπρὰ Χίος κατεστράφη καὶ μετεβλήθη εἰς ἐρείπια, τῶν δὲ εὐδαίμωνων αὐτῆς κατοίκων ἄλλοι μὲν ἐσφάγησαν, ἄλλοι δὲ δίκην ἀνδραπείδων ἐπωλήθησαν εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τῆς Τουρκίας. Ἐνώπιον δὲ οὕτω μεγάλων συμφορῶν καὶ καταστροφῶν, καὶ σπουδαία οὖτα, οὐδ' ἐπαισθητὴ δύναται νῦν θεωρηθῆ ἡ ἀπώλεια τῆς χιακῆς τυπογραφίας.

Η. ΛΑΜΠΡΟΣ.

ΥΓΙΕΙΝΗ.— ΠΕΡΙ ΤΡΟΦΩΝ*

ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

Τῶν δὲ ἀμυλούχων ριζῶν κύριον συστατικὸν εἶναι τὸ ἄμυλον, τὰ λοιπὰ δὲ ἐμπεριέχονται ἐν μετριωτάτῃ ποσότητι. Μεταξὺ αὐτῶν κυριώτεραί εἰσι, τὰ γκιώρηλα, αἱ γογγυλίδες, αἱ ἐρυθροὶ καὶ αἱ λευκοὶ, ὁ τραγοπόγων (καεν. σκουλι), τὰ κολοκάτσι, αἱ γλυκοπατάτζι (ignames). Αἱ οὗσαι αὗται εἶναι ἐν κοινοτάτῃ χρήσει παρὰ πολλοὺς λαοὺς, ἰδίως δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἡ χρῆσις τῶν γεωμήλων ἐξηπλώθη εἰς τὸ πλεῖστον μέρος τῆς γῆς ἀνεξαρτήτως τοῦ κλίματος, καὶ ἐν τισι μέρεσι ἀντικαθιστᾷ σχεδὸν τὸν ἄρτον, ὡς τοῦτο λαμβάνει χώραν ἐν Ἀγγλίᾳ.—Ἐν γένει αἱ ἀμυλούχοι ρίζαι περιέχουσιν ὀλίγας ἀζωτούχους ὕλας, καὶ διὰ τοῦτό εἰσιν ὀλιγώτερον θρεπτικαὶ τῶν ἀσπρίων καὶ τῶν σιτηρῶν ἀκόμη.

Τὰ χορταρικά (legumes herbacées) ὑποδιαιροῦνται καὶ αὐτὰ εἰς χορταρικά ἀζωτούχα καὶ εἰς χορταρικά ὀξέα καὶ ἀλατούχα.

Ἀζωτούχα χορταρικά εἰπὶν οἱ μήκυτες, αἵτινες ἔπροι περιέχουσι 3—7,50 τοῖς 100 ἄζωτον, τὰ ὕδα (ὕπανα κοινῶς ἐν Πελοποννήσῳ λεγόμενα), ὧν ἡ γεῦσις εἶναι ἡδαικ καὶ ὀξύτη, αἱ κράμβαι αἵτινες ἔχουσι πολλὰς ποικιλίας, αἱ μελιζάναι, οἱ ἀσπέραγοι, οἱ θρίδακες (μικροῦλα) κτλ. κτλ.

Ὅξέα δὲ καὶ ἀλατούχα χορταρικά εἰσιν ἰδίως ἡ ταμάκη, ἡ ὀξάλις (ξυνί-θρα), τὰ τεῦτλα (σέσκουλα), τὰ ῥαδίκια κτλ.

Τὰ ἄλατα ἅτινα ἀπαντῶσι συνηθέστερον ἐν τοῖς χορταρικοῖς εἰσι τὰ ὀξέα—

* Μαθήματα ἐσπερινὰ ἐν τῷ συλλόγῳ παραδιδόμενα ὑπὸ τοῦ ὀρηγητοῦ τῆς Ὑγιεινῆς κ. Γεωργίου Χ. Βάμβα.—Συνέχεια τοῦ βιβλ. 422.